

Сергій Кальян

ЄВРЕЙСЬКІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ: СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Поліетнічність сучасної світової спільноти не може тлумачитися як потенційна загроза будь-якого державного суверенітету, а разом з тим і територіальної цілісності, а, навпаки, розцінюється як спільна, інтегральна скарбниця світової цивілізації. Між тим, у ХХ столітті його трагічними подіями у суспільному досвіді спостерігалася надмірна політизація окремих етносів, наростання етноцентричних тенденцій, що, своєю чергою, вело до проявів етноциду. Це зумовлює особливу увагу науковців до вивчення проблем націогенезу, вдосконалення, теоретичного обґрунтування засад сучасної етнічної політики з метою коригування концептуального мислення у надчутливій сфері суспільно-політичного буття.

Плюралізм культурних уподобань і прагнень може стати важливим підґрунтям збагачення життєдіяльності етносів, і в жодному разі не вести до протистояння, непорозуміння, ненависті тощо. Вибудова та розвиток цивілізаційної, демократичної моделі мислення багато де в чому пов'язана з діяльністю міжнародних і державних організацій.

Разом з тим певну, часом достатньо важливу роль у цій сфері можуть відігравати й громадські інституції національних меншин. Саме вони, зокрема, в демократичному суспільстві прагнуть до найдієвіших контактів з політичною владою, сприяючи оптимізації процесів державно-культурного творення.

Світовою спільнотою та офіційними колами європарламенту визнано, що важливим досягненням сьогодення української держави стало збереження міжнаціонального миру і злагоди, уникнення міжетнічних конфліктів. Цим засвідчено

пробудження громадянської свідомості, етнополітичне відродження української нації як нації європейської. Своєрідний ренесанс стосується, природно, не тільки власне українства, а й інших етнічних груп, які становлять сьогодні 22% населення України¹.

Діяльність громадських організацій національних меншин незалежної України, як зазначається в сучасній історіографії, ще не стали предметом серйозних наукових досліджень. Це, можливо, пов'язано з недооцінкою їх потенційної й реальної ролі та місця у становленні громадянського суспільства української поліетнічної нації. Хоча слід зазначити, що останнім часом з'явилися цікаві дослідження Л.Рябошапки та В.Котигоренка, праці С.Мітряєвої, А.Лагутіна та ін. Окремим регіональним або етнічним спільнотам присвячені праці О.Куць, В.Лісничного та Ю.Куц, статті М.Кирюшка (волзькі татари), В.Нагірного (росіяни), О.Наймана (євреї), О.Парфенова (румунни) та ін. Слід нагадати, що важливу інформацію подають у своїх працях працівники Державного комітету у справах національностей та міграції (Р.Чілачава, Т.Пилипенко, С.Резниченко). Важливу інформацію з означеного питання містять публікації керівників національно-культурних товариств і об'єднань – О.Фельдмана, І.Левітаса, В.Єрмолової, А.Потапової, М.Товпа, Г.Гроута та ін.

Сьогодні в діяльності національно-культурних товариств беруть безпосередню, активну участь десятки тисяч людей. Саме громадські організації у більшості випадків здійснюють значну організаційну роботу із забезпечення прав національних меншин у сферах освіти, культури, інформації. Вирішуються численні питання участі етнічних спільнот та їх представників у політичному житті, зокрема у збереженні атмосфери міжетнічної толерантності і протидії провокаторам міжнаціональної ворожнечі. Дослідники проблеми прогнозують подальше зростання суспільної ролі етнічних громадських інституцій, а це зумовлює необхідність активізації ґрунтовних наукових досліджень цього соціального явища.

Історичні корені громадської самоорганізації євреїв налічують багато сторіч. Здавна виробилися й усталилися чітко регламентовані форми співжиття й поведінки в іноетнічному середовищі, які спиралися на основні ідеї іудейського закону. Єврейські общини в Україні досить відчутно заявили про себе вже в часи Речі Посполитої, зокрема на українських теренах².

У перебудовний період, у другій половині 80-х рр. ХХ ст. євреї почали вдало користуватися “політикою відкритих дверей” для повернення на історичну батьківщину, що до того за радянських часів було не завжди можливим. У зв’язку з цим ішов процес формування двох гілок (типів) єврейських організацій:

одні ставили традиційні національно-культурницькі завдання;

інші одразу були налаштовані на алію, розглядаючи ті чи інші форми культурно-релігійного відродження лише як підготовку до еміграції³.

Дослідники вважають, що вже наприкінці 80-х років у діяльності єврейських товариств виявилися дві тенденції – культурологічна і сіоністська⁴.

Особливість єврейського національно-культурного руху полягала перш за все в тому, що він мав тісний зв’язок із зарубіжними єврейськими організаціями і досить часто висував на перший план суто фінансові інтереси. Відомо, що інколи єврейський національно-культурний рух, котрий загалом не схильний був до політизації, пов’язуючись із великим капіталом, потрапляв у непрості стосунки з владними структурами⁵.

Слід зауважити, що євреї в Україні досягли достатньо високого рівня самоорганізації, особливо порівняно з іншими національними меншинами. За офіційними даними, нині існує 288 громадських єврейських організацій, хоча за неофіційними даними є інформація про функціонування 313 общинних структур, зокрема 152 іудейських общин різних спрямувань, 115 єврейських навчальних закладів, 20 молодіжних та спортивних організацій, 59 єврейських бібліотек, 54 органи єврейських ЗМІ, 76 благодійних фондів, 16 наукових установ та 93 відділення

міжнародних організацій⁶. Ці розбіжності можливі тому, що в списках єврейських федерацій практикується фіксація діяльності не тільки власне громадських організацій, але й створених при них численних художніх колективів, бібліотек, шкіл, газет, інших громадських інституцій.

Сьогодні в Україні 7 єврейських організацій мають всеукраїнський статус, хоча фактом залишається відсутність їх консолідованості, розпорошеність і навіть деякі непорозуміння. Важливою організацією визнане Республіканське товариство єврейської культури (створене у 1988 р. на чолі з І.М.Левітасом). Доречно зауважити, що спочатку воно було оформлене як товариство з охорони пам'яток культури при Українському фонді культури. У жовтні 1992 року було скликано І з'їзд євреїв України. На ньому було зроблено заяву про підтримку незалежності України, визначено основні напрями роботи: збереження та розвиток культури; повернення культових споруд; відродження пам'яті Бабиного Яру; співпраця з Ізраїлем⁷. А взагалі ЄРУ була створена з метою розвитку національних і культурних цінностей та захисту соціальних інтересів євреїв в Україні. Вона стала членом Європейського Єврейського конгресу.

Якщо торкатися конкретних форм діяльності Єврейської Ради України та Товариства єврейської культури України, то можна виділити наступні:

- здійснення програми увіковічення пам'яті жертв фашизму;
- діяльність фонду “Пам'ять Бабиного Яру” та “Пам'ять Голокосту”;
- створення реєстру місць масових розстрілів євреїв;
- присвоєння звання “Праведники України” людям, які допомогали євреям рятуватися під час німецько-фашистської окупації;
- збереження рідної мови, організація курсів їдишу та івриту;
- організація “круглих столів” на тему “Збереження мови їдиш та сучасний стан єврейської культури в Україні”;

- організація друкованого органу газети “Єврейські відомості”.

Левітас у 2002–2003 році очолював Раду представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України. Його діяльність викликала певну недовіру лідерів ряду інших національних організацій, що, зрештою, призвело до ротації керівництва Радою. Разом із тим, керівники єврейських організацій налагодили плідну роботу з посольством Держави Ізраїль в Україні і Єврейським Агентством “Сохмут-Україна”. Головне призначення останнього полягало в наданні допомоги етнічним євреям України для переїзду на постійне місце проживання до Ізраїлю.

Активну підтримку цим організаціям надавав також американський розподільний комітет “Джойнт”, що дало можливість у 1996 році при Єврейській Раді України відкрити центр “Героїзм та голокост євреїв у Великій Вітчизняній війні”.

Важливу роль відігравала також всеукраїнська єврейська організація Ваад – Асоціація єврейських організацій і громад України. За словами її керівника Й.С.Зісельса, суто політичні питання його цікавили мало, значно більша увага повинна приділятися правовим та духовним засадам побудови суспільства. Створюючи свою організацію, Й.Зісельс вдавня до критики провладної організації І.Левітаса, звинувачуючи його також у авторитарних методах керівництва, звуження завдань єврейських організацій, акцентуванні уваги лише на питаннях культури. Ваад же була налаштована займатися ширшими питаннями, а саме – соціальними програмами і розбудовою єврейської общини. Особлива увага приділялася проблемам релігійного виховання.

Що стосується статистичних показників, то Асоціація об’єднує 266 організацій, зокрема 52 релігійні общини, 50 міських общин, 13 соціальних структур, 17 єврейських шкіл, 79 культурних організацій, 12 асоціацій в’язнів гетто і концтаборів, 10 молодіжних організацій. Ваад співпрацює із суміжними організаціями СНД, Європейською Радою єврейських общин, Європейським і Всесвітнім єврейськими конгресами, співзасновниками

Єврейської Конфедерації України, Сіоністською Федерацією України та ін.

Основна мета Асоціації простежується у створенні та зміцненні організаційних структур, діяльність яких спрямована на національне відродження і зміцнення зв'язків між єврейськими організаціями. Основні завдання Асоціації можна окреслити таким чином:

- заходи зі створення системи соціального захисту єврейських общин України;
- культурно-освітня робота (організація навчальних закладів усіх рівнів, проведення лекцій, семінарів, наукових конференцій з вивчення мови, історії, культури і традицій єврейського народу);
- сприяння у відродженні релігійних іудейських общин і повернення культурних установ;
- організація практичної допомоги і здійснення громадського контролю з питань виїзду до Ізраїлю;
- протистояння антисемітизму;
- розширення міжнародних зв'язків з організаціями Ізраїлю;
- представництво інтересів членів Асоціації на державному і міжнародному рівнях.

Аналізуючи основні напрями та форми роботи Асоціації єврейських організацій і громад України доречно акцентувати увагу на тому, що вони беруть активну участь у здійсненні спільних програм з міністерствами та відомствами (“Освіта”, “Милосердя”, “Юдаїка”, “Праведники світу”, “Збереження спадщини”), низки молодіжних та культурницьких програм, підготовки лідерів громад. Наприклад, ефективно діє програма “Милосердя”, через яку розподіляються різні форми гуманітарної допомоги та діють соціальні та патронажні служби. Вже на кінець 1995 року програма працювала в 33 містах України. Під патронатом Ваад продовжує працювати Благодійний фонд “Милосердя – Магет Авот”, який надає медичну та матеріальну допомогу сотням тих, хто її потребує⁸.

Серйозним напрямом діяльності Асоціації є реалізація освітніх і наукових програм. Зокрема, в Києві тривалий час працює Центр єврейської освіти, який опікується медичною допомогою викладачам івриту, єврейської історії, традицій та літератури, та Науковий інститут іудаїки. З 20 проектів складається програма “Юдаїки” – архівних, соціологічних, виробничих, просвітницьких. Організація має свій духовний орган – газету “Хадашат”, (Новини) та веб-сайт.

Разом з тим слід зауважити, що історія з планом спорудження в Бабиному Яру обштинного центру “Спадщина” в 2003 р. призвела до напруження стосунків Й.Зісельса з керівниками інших єврейських організацій (І.Левітасом, В.Рабиновичем та ін.). Дійшло навіть до екстравагантних звинувачень на його адресу в антисемітизмі, до загрозу судом рабинів і фактичною ізоляцією в єврейському русі України. Проте цей конфлікт було врегульовано спеціальною угодою. Ініціатором і гарантом миру виступили міжнародні єврейські структури.

Провідним єврейським товариствам властиво було збирати під своїм патронажем різні етнічні громади. З цією метою у грудні 2001 року було створено Конгрес національних громад України. Тут помітним був той факт, що, крім власне національно-культурних заходів, КНГУ все більше стає ефективним інструментом політичного представництва інтересів національних меншин. Конгрес проголосив своєю основною метою інтеграцію громад в українське суспільство, виходячи з глибокого переконання в тому, що етнічні громади є елементами громадянського суспільства. Якщо вони органічно вливаються в це суспільство, то й суспільство їх відчуває і розуміє їхні потреби⁹.

Так, зокрема, налагоджуючи тісні контакти з різними політичними силами. Конгрес національних громад під час президентської кампанії 2004 року підписав у березні угоду з “Нашою Україною”. Крім законодавчої діяльності, угодою було передбачено низку спільних заходів: створення дитячого табору “Джерела толерантності”, проведення конференції “Освіта в

національних громадах України”, організація семінарів журналістів національної преси та молодих лідерів національних громад, влаштування дитячої спартакіади національних громад. Було заплановане широке демографічно-соціологічне дослідження “Етнічні процеси в українському суспільстві”. Передбачалася робота зі створення в Києві Палацу націй, де представники національних громад могли б репрезентувати свою культуру.

У поліетнічному середовищі України діють ще дві єврейські організації загальнонаціонального рівня – Єврейський Фонд України на чолі з Олександром Фельдманом і Всеукраїнський Єврейський Конгрес під орудою Вадима Рабиновича. Статутні документи свідчать про те, що головна мета Єврейського Фонду України (ЄФУ) – благодійна діяльність, залучення молоді до єврейських національно-культурних традицій та відродження національної культури. Проте діапазон благодійницьких заходів значно ширший, про що свідчить знайомство з діяльністю в 22 областях України. Наприклад, у столиці України функціонує єврейський обшинний центр “Кінор”, в якому реалізуються медичні, освітні програми, працює бібліотека і кінозал, центри підтримки творчої молоді. Якщо визначати основні напрями діяльності ЄФУ – то це єврейська освіта, культурницькі програми, соціальний захист та допомога, обшинне будівництво, видавнича діяльність, міжнародні зв’язки.

У галузі освіти тривалий час діють програми “Шарашим”, “Три покоління”, за якими організуються всеукраїнські семінари і лекторії. У неєврейських школах проводяться заняття з історії голокосту з метою виховання толерантності у дітей різних національностей. Для учнів старший класів Вінниці, Львова, Одеси, Ужгорода проводяться семінари з презентацією щоденника Анни Франк, виданого українською мовою, та організацією виставки фотодокументів, фрагментів спогадів учасників тих подій.

Досвід навчання, проведення семінарів, видавнича діяльність, підтримка дослідницької роботи у галузі юдаїки

можуть бути оцінені позитивно. Внаслідок діяльності ЄФУ єврейські школи та дитячі садки одержали хрестоматію “Єврейська музика”, збірник “Єврейські пісні”, систематично виходить альманах “Єврейський світ”.

Якщо торкатися сфери культури, традиційним став музичний фестиваль “Шолом, Україно” та Міжнародний театральний фестиваль “Мандруючі зірки”. Організовані конференція “Внесок єврейської та християнської етики у світову цивілізацію”, фестиваль єврейської книги та виставка “Народ книги у світі книг”. Ще один довгостроковий проект – “Пам’ять і вдячність” спрямовано на збереження історичної пам’яті, що передбачає встановлення або відновлення існуючих пам’ятників у місцях масових розстрілів євреїв під час німецької окупації України. У ході реалізації проекту разом з місцевими органами взаємодіють навчальні заклади Харківської, Полтавської, Вінницької, Волинської, Київської та ін. областей.

Представники близько 200 єврейських організацій започаткували створення Всеукраїнського єврейського конгресу. Очолив цю організацію Вадим Рабинович, а його заступником став відомий бізнесмен і політик Григорій Суркіс. Офіційно необхідність створення ще однієї всеукраїнської єврейської організації обґрунтувалася потребою посилити релігійну складову єврейського руху. Та згодом у проекті В.Рабиновича розчарувалися багато з тих, кого він спочатку зацікавив. Це було пов’язано, перш за все, з надто помітними, переважно фінансово-політичними інтересами мецената, який за 5 років спрямував на розвиток ВЄК майже 5 млн. грн. Свідченням наявності політичних інтересів може бути те, що під час парламентської кампанії 1998 року В.Рабинович виявив бажання фінансувати суто політичний проект – Партію Зелених України, яка, зрозуміло, до власне єврейських справ не мала зовсім ніякого відношення.

Невдоволення представників єврейської громади подібним підходом сприяло тому, що ВЄК очолили головний рабин України Я.Д.Блайх, лідери вже існуючих організацій Й.Зісельс, І.Левітас та інші.

На початку 1999 року В.Рабинович вдавсь до спроби отримати контроль над єврейськими громадами України, створивши Всеукраїнський союз Єврейських громадських організацій “Об’єднана Єврейська община України”. Але опозиція до Рабиновича у єврейському середовищі стала настільки очевидною і сильною, що він дістав відчутну поразку. Проте з 2003 року різнопланова діяльність В.Рабиновича та очолюваних ним організацій в Україні знову активізувалася. На своїх з’їздах організація висунула вимоги до керівництва країни не допускати публікацій у таких ЗМІ, як “Сільські вісті”, “Персонал”, “Персонал-плюс”, “Ідеаліст” тощо матеріалів, що могли призвести до рецидивів міжнаціональної ворожнечі. Єврейська громада наголошувала, що вона знаходиться поза політичними іграми та конфліктами, а головну роль вбачає у відродженні єврейської культури та духовності, у боротьбі за повернення євреям історичних і духовних пам’яток, у меценатській роботі, а також у протистоянні спробам розпалити міжнаціональну ворожнечу в суспільстві. Під час “помаранчевої революції” В.Рабинович закликав єврейські громади не втягуватися в політику. За його словами, єврейською громадою керувати не потрібно – вона сама собою керує. Слід займатися програмами координації благодійності¹⁰.

Важливе значення мала установча конференція “альтернативного конгресу” – Єврейської Конференції України. До керівних органів нової структури увійшли деякі політики, про яких можна стверджувати однозначно: вони – у фаворі у президента Л.Кучми, наприклад, Віктор Пінчук. Утім, інші політики з-поміж провідних діячів ЄКУ стали наближеними людьми Президента В.Ющенка – міністр транспорту і зв’язку в уряді Ю.Тимошенко і відомий бізнесмен Євген Червоненко та позаштатний радник Президента, відомий економіст Олександр Пасхавер. Співзасновниками ЄКУ стали Асоціація єврейської культури, а також очолювані головним рабином Києва в Україні Я.Блайхом Київська міська єврейська громада і Об’єднання іудейських релігійних організацій України. Діяльність ЄКУ

спрямована на здійснення благодійності, відтворення єврейського способу життя, підтримку гуманітарних основ і гуманітарних цінностей.

Ще одна всеукраїнська організація – Федерація єврейських общин України (Хабад) була зареєстрована Мінюстом у 1999 р. Організацію було створено з ініціативи та на кошти алмазного короля Леві Леваєва й очолюваного ним Фонду “Ор Авнер”, який з перших років незалежності надав допомогу у відкритті єврейських шкіл, розвитку єврейського общинного життя. Доречно зауважити, що Федерація єврейських общин України має свої організації у 178 населених пунктах України, зокрема майже в усіх обласних центрах, а єврейські школи працюють у 25 містах.

Специфіка організацій федерації у регіонах добре простежується на прикладі Полтави і Харкова. Полтавська община “Хабар Любавич” має приватний навчально-виховний комплекс “Ор Авнер Хабар Любавич”, дитячий садок “Ор Авнер”, жіночий клуб “Малка” та газету “2Ма хадаш”. Харківська організація – це релігійна община ортодоксального іудаїзму зі своєю синагогою “Бейт Менахем”, середньою загальноосвітньою школою, дитячим садком, клубом “Бат Мицва”, недільною школою, студентським клубом “Гілель”, клубом “Єврейська мама”, бібліотекою, музеєм Голокосту “Дробицький Яр”, соціальною службою Програма “Аптека”, радою ветеранів та ін.

Можна стверджувати, що серед регіональних єврейських організацій найбільшу активність проявляють організації Києва і Київської області, Дніпропетровської області та Автономної Республіки Крим. Вони тісно співпрацюють із рабинами у справі відродження життя єврейської общини та задоволення її соціальних і культурних інтересів.

Аналіз функціонування єврейських общин Східної України, і перш за все Дніпропетровщини, після розпаду Радянського Союзу свідчить, що за 10 років розвитку общинного життя воно стало масовим і різноспрямованим. Сьогодні єврейські общини – це багатопрофільні системи

повсякденної роботи і духовної підтримки різних соціальних і демографічних груп єврейського населення. Дедалі більше стали виникати спеціалізовані общинні структури з професій, не підготовленими кадрами співробітників і волонтерів, практично у всіх областях і районах є виїзні програми¹¹.

Разом з тим доречно зауважити, що основні колізії в общинах виникають навколо розподілу допомоги, ставлення до різних течій іудаїзму, ступеня самостійності й підконтрольності міжнародним єврейським організаціям, а також щодо співробітництва з конкуруючими єврейськими організаціями та з приводу боротьби за лідерство. Помітна залежність від фінансової підтримки закордонних спонсорів – це від 80 до 100% всіх програм. Обласні єврейські Ради або товариства дружби “Україна–Ізраїль” намагалися керувати всіма напрямками роботи – освіта, культура, спорт, робота з молоддю, благодійність, релігійне життя¹². Природні проблеми виникають у зв’язку з різким падінням кількості єврейського населення, його старінням, а також зниженням фінансування.

Значну увагу єврейські організації надають протидії антисемітизму. Серед форм цієї роботи – колективні звернення до керівництва держави, заяви, мітинги, “круглі столи” і конференції. Так, протягом багатьох років єврейські організації та їх лідери вимагали від правоохоронних органів заборонити продаж антисемітської літератури на Майдані Незалежності в Києві. Особливо бурхливою стала реакція на антисемітські публікації в газеті “Сільські вісті” та виданнях Міжрегіональної академії управління персоналом у 2004 році.

Таким чином, єврейська громада має високий рівень самоорганізації в Україні. Проте вона поки що не достатньо монолітна. Бракує чіткого підпорядкування регіональних організацій всеукраїнським. Одні й ті ж організації, якщо їм це вигідно, можуть бути колективними членами кількох організацій, залишаючись при цьому самостійними суб’єктами національно-культурного руху.

¹ *Лойко Л.І.* Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2005. – С. 4.

² *Найман О.Я.* Історія євреїв України. – К., 2003. – С. 115.

³ *Лойко Л.І.* Назв. праця. – С. 283.

⁴ *Найман О.Я.* Життя прожити... З історії розселення євреїв на українських землях (у ХХ столітті) // Відродження. – 1993. – №8. – С. 68.

⁵ *Лойко Л.І.* Назв. праця. – С. 283.

⁶ Ваад. Ассоциация Еврейских Организаций и общин Украины // <http://www.vaadua.org>.

⁷ *Лойко Л.І.* Назв. праця. – С. 285.

⁸ Там само. – С. 289.

⁹ Україна молода. Щоденна інформаційно-політична газета. – 2004. – 6 травня.

¹⁰ *Лойко Л.І.* Назв. праця. – С. 295–296.

¹¹ *Чернова Л.Е.* Еврейские общины в демократической Украине (Юго-Восточной) // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України / Збірник наук. праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції 2–3 жовтня 2003 року. м.Запоріжжя. – Сімферополь: Доля, 2003. – С. 88–91.

¹² Там само.